

2017

Nieuwe Drentse Volksalmanak

Jaarboek voor geschiedenis en archeologie

Nieuwe Drentse
Volksalmanak

De NIEUWE DRENTSE VOLKSALMANAK is een uitgave van de
Stichting Nieuwe Drentse Volksalmanak in samenwerking met de
Drentse Historische Vereniging, vereniging voor geschiedenis en genealogie,
de Drents Prehistorische Vereniging, Drents Archief en de Stichting
Vrienden van het Drents Museum.

Deze uitgave is mede tot stand gekomen door een financiële bijdrage van de provincie Drenthe.

provincie **D**renthe

Omslag voorzijde: Drie vuurstenen dolken uit de depotvondst van Anderen (zie p. 143). Foto J.R. Beuker.

Omslag achterzijde: Plaggenhut nabij Assen, circa 1910-1915 (zie p. 9) en een vroegmiddeleeuwse gouden bracteaat uit
Lieveren (zie p. 179).

ISBN 978 90 232 557 27

Redactieadres: Postbus 134, 9400 AC Assen
v.vanvilsteren@drentsmuseum.nl

Druk: Drukkerij Van Gorcum, Raalte

© 2017 Stichting Nieuwe Drentse Volksalmanak, Brink 4, 9401 HS Assen

Nieuwe Drentse Volksalmanak

2017

Jaarboek voor geschiedenis en archeologie

134e jaar

Redactie:

Jan Bos

Michiel Gerding

Germa Greving

Wijnand van der Sanden

Fred Sieders

Vincent van Vilsteren, eindredacteur

Gerben de Vries

ASSEN MMXVII

Inhoud

Geschiedenis in Drenthe

Onder redactie van Jan Bos, Michiel Gerding, Germa Greving, Fred Sieders en Gerben de Vries

Beelden van armoede – Fotografie van de plaggenhutten op het Aardscheveld en Lombok bij Assen tussen 1896 en 1933 <i>M. Goslinga</i>	1
Vredeveld in Assen-Oost – Geschiedenis van een huis van stand <i>M.Th. Kraijer-Otjens</i>	45
Streektaal in de Drentse literatuur van 1837 tot heden <i>H. Nijkeuter</i>	71
Klein, maar wel eigen baas – Drenthe een provincie van kleine bedrijven <i>E. Wever</i>	95

Archeologie in Drenthe

Onder redactie van Wijnand van der Sanden en Vincent van Vilsteren

Bij het afscheid van Jaap Beuker <i>W.A.B. van der Sanden en V.T. van Vilsteren</i>	123
Bijlen van Valkenburg-vuursteen uit Drenthe <i>E. Drenth en H. de Kruyk</i>	125
Dolken in een dal – Een bijzondere depotvondst bij Anderen <i>J.R. Beuker</i>	143
Looakker, Looberg, Looveen: wat betekent 'loo'? <i>H.T. Waterbolk</i>	157
Een gouden bracteaat uit Lieveren – Een oude vondst opnieuw ontdekt <i>W.A.B. van der Sanden en M. Axboe</i>	171
Onder de kerk van Roden – Archeologische waarnemingen bij graafwerkzaamheden in de Catharinakerk <i>P. den Hengst en G. van den Beemt</i>	193
Hadde men daarbij toch een deskundige geraadpleegd! – Opwinding over een onbekende restauratie van de Eexter grafkelder in 1887 <i>V.T. van Vilsteren en H.M. Luning</i>	213

Onder de kerk van Roden

Archeologische waarnemingen bij graafwerkzaamheden in de Catharinakerk

P. den Hengst en G. van den Beemt

Vanaf 1942 vonden er grote opgravingen plaats in de Drentse kerken, maar in de loop van de jaren zeventig kwam hieraan een einde. Eén van de belangrijke kerken die nooit archeologisch is onderzocht, is de Catharinakerk van Roden. Omdat de kerk al in 1139 werd genoemd, kon worden aangenomen dat de huidige bakstenen kerk één of meer voorgangers heeft gekend. Toen het kerkbestuur in 2016 besloten had om de kerk te voorzien van vloerverwarming, bood dit een uitgelezen kans meer te weten te komen over de archeologie van de locatie.

De persoon die het meest zijn stempel heeft gedrukt op de Drentse kerkarcheologie was de archeoloog Jaap Boersma, inwoner van Roden.¹ Hij overleed op 6 september 2015 en zijn begrafenis vond enkele dagen later plaats vanuit de Catharinakerk. Niemand kon bevroeden dat deze kerk precies een jaar later het onderwerp van archeologisch onderzoek zou zijn.

De Catharinakerk voor het eerst archeologisch onderzocht

Aanleiding voor het onderzoek

De aanleg van vloerverwarming maakte deel uit van het project van het kerkbestuur om de Catharinakerk meer geschikt te maken voor andere activiteiten dan alleen kerkelijk gebruik.² Hiervoor moest het zandbed onder de huidige vloer afgegraven worden (fig. 1). De laag onder de vloer was bij een verbouwing in 1932 intensief geroerd en er was een nieuwe zandlaag opgebracht (Van der Veen 2016). Onduidelijk was of bij de huidige werkzaamheden diepere, niet-verstoorde lagen zouden worden bereikt. In samenspraak met provinciaal archeoloog W.A.B. van der Sanden, de gemeente Noordenveld en met het kerkbestuur hebben de auteurs van dit artikel archeologische waarnemingen kunnen verrichten tijdens het ontgraven. Dit vond plaats van 1 tot en met 7 september 2016. Verder werd op 1, 11 en 12 december 2016 het graven van twee sleuven voor nutsvoorzieningen buiten de kerk begeleid.

Aanpak van de archeologische inspectie

Het verwijderen door de aannemer van een ca 30 cm dik zandpakket werd door de auteurs geobserveerd. In principe is er niet archeologisch gegraven, maar wel werd, wanneer daar aanleiding toe was, de bodem 'getoetst' om te voelen of er direct onder het vlak objecten aanwezig waren. Bij het ontgraven kwamen vier grafkelders, resten van een stenen vloer en verzamelingen veldkeien bloot te liggen. Deze structuren werden schoongemaakt en gedocumenteerd (fig. 2). De zeer vage sporen van enkele verstoorde graven in het schip zijn niet getekend. Uit het afgevoerde

zand kwamen regelmatig menselijke botten tevoorschijn. Deze botten zijn in een kistje gedaan en herbegraven in het koor van de kerk. Aardewerkvondsten van enig belang zijn niet aangetroffen; wel was er een brokstuk van een gipsen ornament uit de 17de tot 19de eeuw.³ De NAP-hoogten van de archeologische structuren werden ingemeten door een medewerker van de gemeente Noordenveld. Om een mogelijke oude fundering van de bakstenen kerk in kaart te brengen werd een 9-tal ondiepe boringen geplaatst. Bij het graven van de sleuven buiten de kerk - door het oude dorpskerkhof - kwam veel skeletmateriaal tevoorschijn.⁴

Fig. 1. Interieuroopname van de Catharinakerk nadat de vloer en ongeveer 30 cm zand verwijderd zijn. De meeste archeologische waarnemingen zijn op het niveau van het ontsloten vlak gedaan. In de zijbeuk links en in het koor op de achtergrond zijn de herenbanken in de touwen gehangen om ze tijdens de werkzaamheden te beschermen. De foto is naar het oosten genomen. Foto F. Bosman.

Eerdere studies

De Catharinakerk is voor zover bekend niet eerder archeologisch onderzocht. Toen in de jaren 1931-1932 de vloer werd vernieuwd, vond er veel ondiep graafwerk plaats, maar er is vermoedelijk geen acht geslagen op mogelijke archeologische sporen. Archiefonderzoek in het monumenten-dossier van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed leverde wat dat betreft geen relevante gegevens op. In 1943 publiceerde Ozinga een bouwhistorische beschrijving van de kerk; dit is nog altijd de belangrijkste informatiebron voor latere publicaties over de kerk (Ozinga 1943; Steensma 1977, 20-22). Door A. Tanja, voormalig secretaris van de Kerkvoogdij van de Hervormde Gemeente Roden, werd de beschrijving van de bouwhistorie van de kerk ingebed in een bredere publicatie over de geschiedenis van de kerkgemeenschap in Roden (Tanja 1986). Deze brochure is door Van

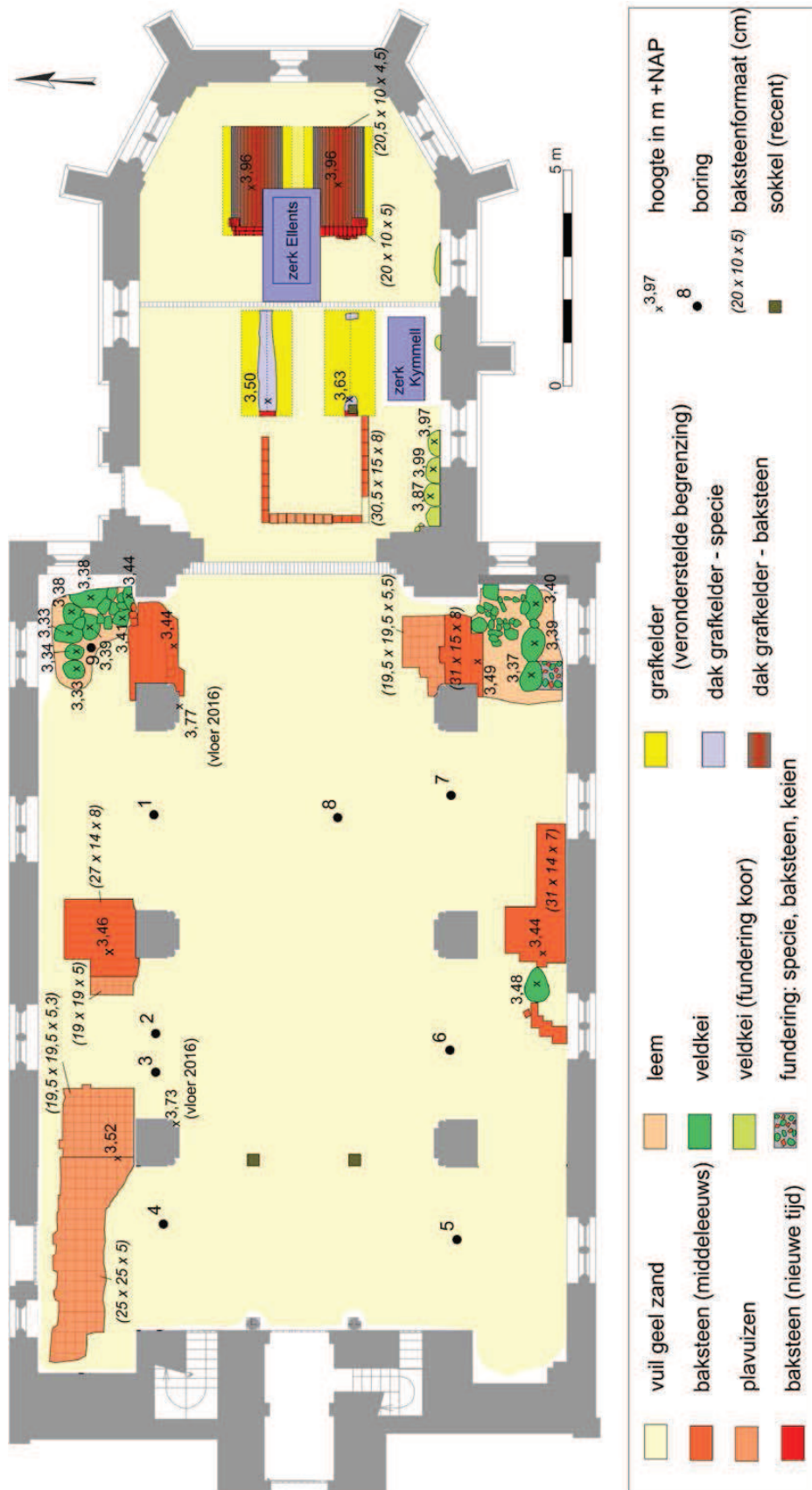

Fig. 2. Overzicht van de archeologische sporen in de Catharinakerk te Roden. Tekening P. den Hengst.

Fig. 3. (links). Fundering van een houten kerk in de noordbeuk van het schip. De foto is naar het oosten genomen. Foto F. Bosman.

Fig. 4. (rechts). Fundering van een houten kerk in de zuidbeuk van het schip. De foto is naar het oosten genomen. Foto P. den Hengst.

Nes en Boerema bewerkt tot een goed leesbaar, publieksgericht boekje dat grotendeels is gebaseerd op het archiefonderzoek van Tanja (Van Nes en Boerema 2012). Voor een boekje over het historische Hinsz-orgel deed Tuinstra onderzoek naar de geschiedenis van de kerk (Tuinstra 2006).

Sporen van de kerkgebouwen

Fundering van een houten kerk

Aan de oostzijde van de noordelijke en zuidelijke zijbeuk van het schip liggen groepen grote veldkeien (fig. 2-5). Bij de zuidelijke groep valt een rij van drie grote, ellipsvormige veldkeien op die dezelfde oriëntatie hebben. Hun lange as is steeds ca 80 cm, ze hebben betrekkelijk platte bovenkanten en ongeveer gelijke hoogten (3,37-3,40 m +NAP). Haaks hierop ligt een ruim 1 m brede, rommelige zone met kleinere keien die ca 1 m in noordelijke richting loopt. Ruim 7 m naar het westen ligt in het verlengde van de drie grote keien een geïsoleerde steen met dezelfde oriëntatie. De lange as van deze ellipsvormige veldkei is eveneens 80 cm en de hoogte van 3,48 m +NAP wijkt niet veel af van die van de eerder genoemde keien.

In het noordoosten liggen vier keien in een oostwest-georiënteerde rij. Ze zijn min of meer rond met een bolle bovenkant en hebben een doorsnede van ca 50 cm. De hoogte varieert van 3,33 tot 3,38 m +NAP. Deze groep 'buigt' naar het zuiden, en gaat over in een ca 1 m brede zone van wat kleinere keien.

Voor de drie grote keien in de zuidoosthoek - en de geïsoleerde kei in het verlengde hiervan - is het duidelijk dat dit de stiepijstenen zijn van een houten bouwwerk. Over de keien heeft waarschijnlijk een oostwest-lopende grondplaat gelegen waar de stijlen van het gebouw op stonden (*Schwellenbau*). Hoewel de keien in de noordoosthoek geen platte bovenkant hebben, wijzen

hun ligging en hoogte er op dat ook dit stiepen zijn waarover een balk lag en dat zij tot hetzelfde gebouw behoorden als de zuidelijke keien (fig. 5). De afstand tussen beide wanden is met 12 m dusdanig groot dat het een twee- of driebeukig gebouw moet zijn geweest. Drie beuken is het meest waarschijnlijk omdat in een kerkgebouw een centrale ruimte zonder palen verwacht kan worden. De haaks op deze wanden staande zones met veldkeien vormen de fundering van de oostelijke wand van het gebouw maar het is onzeker hoe die wand er verder uitgezien heeft. De wand was niet dakdragend, dus kan er een lichtere constructie verwacht worden. Mogelijk had de kerk in de achterwand een opening naar een apsis of koor; sporen hiervan moeten onder het huidige koor gezocht worden.

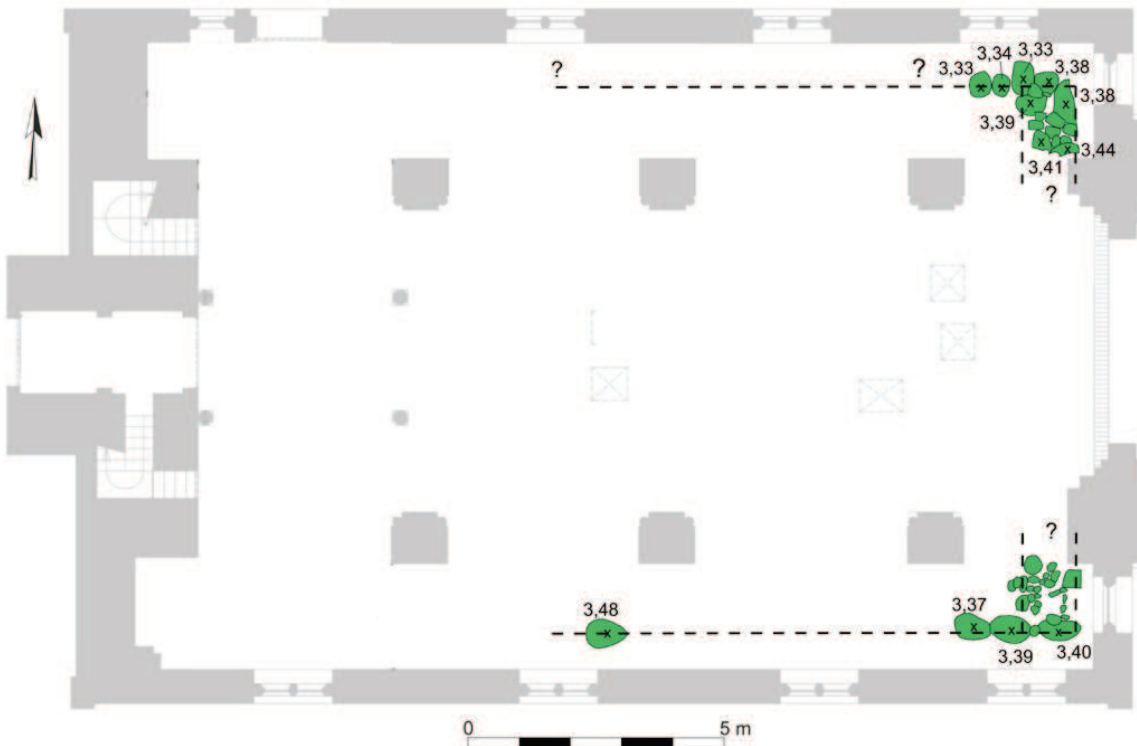

Fig. 5. Plattegrond van het schip van de Catharinakerk met daarin aangegeven de aangetroffen resten van de fundering van veldkeien van een houten kerk. Voor zover valt na te gaan is de bakstenen kerk nauwsluitend om de houten kerk heen gebouwd. De getallen zijn de hoogtewaarden in m +NAP. Tekening P. den Hengst.

De veldkeien lagen ingebed in een dikke leemlaag die waarschijnlijk uit twee niveaus bestond (fig. 6). De onderste laag was mogelijk de vloer van het houten gebouw dat op de stiepen stond, terwijl het bovenste niveau bij de vloer van de bakstenen kerk hoorde (zie hierna). De twee lagen zijn niet afzonderlijk in kaart gebracht. Voor de datering van de houten kerk wordt verwezen naar de laatste paragraaf van dit artikel.

Resten van een 13de-eeuwse vloer

In de zijbeuken van het schip werden - 20 tot 30 cm onder de huidige vloer - de resten gevonden van een middeleeuwse vloer die bestond uit baksteen en plavuizen (fig. 2 en 7). Beide bouwmaterialen hebben een rode kleur en zijn ongeglazuurd. De bakstenen aan de zuidzijde hebben een formaat van 31 x 14/15 x 7/8 cm, maar in het midden van de noordbeuk werden iets kleinere ste-

Fig. 6. Profiel in de noordbeuk bij de stiepstenen waarin twee lemen vloeren zichtbaar zijn. De bovenste vloer hoort vermoedelijk bij de bakstenen kerk, de onderste (incomplete) bij de houten kerk. Foto G. van den Beemt.

nen aangetroffen (27 x 14 x 8 cm). De stenen staan soms op hun smalle zijde maar liggen ook wel plat op de grond. Ook de oriëntatie verschilt van plaats tot plaats: sommige rijen lopen oost-west, andere noord-zuid. De afmeting van de plavuizen is ongeveer 19 x 19 x 5 cm. In de noordwesthoek bij de huidige ingang van het schip zijn ze echter wat groter, namelijk 25 x 25 x 5 cm.

Gezien het grote formaat van de bakstenen kunnen deze in de 13de eeuw worden geplaatst. Ook het feit dat de plavuizen ongeglazuurd zijn, wijst op een datering in die periode. Voor die tijd hadden weinig kerken een stenen vloer en in de loop van de 13de eeuw raken geglazuurde tegels in zwang (Reinstra 2008, 34-35 en 38). Dit past goed bij de datering van het schip in de 13de eeuw (Steensma 1977, 20).

In het middenschip - behalve onder de preekstoel - werden geen resten van straatwerk gevonden. Dit kan komen doordat er veel graven gedolven zijn of dat de vloer in het middenschip bij de werkzaamheden in de 30-er jaren is verwijderd. Onder de trap van de preekstoel werd daarentegen wel bestrating gevonden, mogelijk omdat dit een ongeschikte plaats was om graven te delven.⁵

Waar de vloerresten nog bij een muur aanwezig zijn, sluiten deze dicht tegen de verbrede voet aan. De vloer is dus in ieder geval aangelegd na de bouw van de bakstenen kerk. Het straatwerk is vaak slechts enkele centimeters hoger dan de hiervoor genoemde veldkeien in de noord- en zuidoostelijke hoeken (fig. 7).⁶ Op de plaats van deze stiepen was er te weinig verticale ruimte voor de bestrating en dat kan de reden zijn dat er daar een lemen vloer is aangelegd. Het geringe hoogteverschil tussen de stiepen en de bestrating toont ook aan dat de bakstenen en plavuizen de eerste vloer van de bakstenen kerk vormden. Als er een eerdere vloer in de stenen kerk was geweest, bijvoorbeeld van leem, zouden de plavuizen en bakstenen waarschijnlijk wat hoger liggen dan de veldkeien.

Resultaten van de boringen in het schip

De huidige Catharinakerk heeft een driebeukig schip. Er is wel verondersteld dat de kerk oorspronkelijk een eenbeukig bouwwerk was, waaraan in de 17de eeuw zijbeuken waren toegevoegd (Tanja 1986, 12; Tuinstra 2006, 10; Van Nes en Boerema 2012, 14-15). Voor de onderste 1,3 m van de huidige buitenmuren zouden kloostermoppen zijn gebruikt die vrijgekomen waren bij het doorbreken van de oorspronkelijke noord- en zuidgevel waardoor de scheibogen ontstonden (Fig. 8). Deze stenen hebben hetzelfde formaat als de kloostermoppen van het middenschip (28/31,5 x 14 x 8/8,5 cm).⁷ De stenen die gebruikt zijn voor de hogere delen van de buitenmuur hebben een kleiner formaat (27/28 x 8/8,5 x 6,5/7 cm).

Fig. 7. Resten van de vermoedelijk 13de-eeuwse vloer van de bakstenen kerk. Het gedeelte vooraan bestaat uit plavuizen, links liggen er bakstenen. Linksboven is de vloer van leem die over de veldkeien was gesmeerd al verwijderd. De foto is in zuidwestelijke richting genomen bij de preekstoel die tegen de meest-zuidoostelijk pijler staat. Foto G. van den Beemt.

Ozinga daarentegen dacht om verschillende redenen dat de kerk meteen al in de 13de eeuw als driebeukig gebouw was opgetrokken (Ozinga 1943, 356). Voor de discussie over de datering van de zijbeuken wordt verwezen naar de paragraaf over de geschiedenis van de bakstenen kerk aan het eind van dit artikel.

De fundering van de 13de-eeuwse kerk bestaat uit een laag veldkeien, waarvan de onderkant zich gewoonlijk niet dieper dan 70 cm onder het huidige maaiveld bevindt.⁸ Als de wanden van het middenschip aanvankelijk de buitenmuren waren, zouden in de bodem onder de bogen nog funderingsresten gevonden kunnen worden in de vorm van veldkeien of ander materiaal. Om dit na te gaan is onder de scheibogen een aantal boringen geplaatst waarbij de aangetroffen grondsoorten werden gedocumenteerd (fig. 2 en 9).⁹ Zeven boringen werden onder de bogen geplaatst en aanvullend boringen midden in het schip (nr. 8) en in het oosten van de noordelijke zijbeuk (nr. 9).

Boring nr. 2 stuitte op een diepte van 1 m op steen. Om de betekenis hiervan na te gaan werd hiernaast een andere boring geplaatst (nr. 3). Deze ging 1,20 m diep zonder dat op steen werd gestoten. Ook boring nr. 4 eindigde op steen, dit keer op een diepte van 1,15 m. In de vier overige boringen onder de bogen werden geen stenen aangetroffen. De conclusie is dan ook dat zich onder de bogen geen resten van een fundering bevinden; dit wijst er op dat de wand van het middenschip waarschijnlijk nooit gesloten is geweest en dat de stenen kerk van het begin af aan driebeukig was. Het kan niet worden uitgesloten dat de resten van een fundering later zijn verstoord, maar er zijn nog verscheidene andere argumenten die bovengenoemde conclusie ondersteunen.¹⁰

In de meeste boringen bestond de bovenste 30-50 cm uit vuil geel zand. Mogelijk is dit nog een egalisatielaag die op enig moment is opgebracht. Hieronder bevond zich een dik pakket donker zand in verschillende kleurgradaties grijs en zwart. In vier boringen werden in dit pakket lagen blauw-grijze klei aangetroffen of bevatte het zand brokken leem. In vijf boringen werden

200

Fig. 8. Buitenaanzicht van de noordoosthoek van het schip. Het onderste gedeelte bestaat uit kloostermoppen van vermoedelijk hergebruikte steen uit de 13de eeuw. Het bovenste gedeelte kent een kleiner formaat baksteen. Foto P. den Hengst.

zwart-grijs zand aangeboord, vervolgens 20 cm bruin-zwart grof zand. In dit laatste werd een 3 cm groot brokje baksteen aangetroffen. Merkwaardig is dat de baksteen zich onder de lemen vloer van de houten kerk bevond. Een mogelijke verklaring is dat de vloer zijdelings werd ondergraven.

Fundering in de zuidoosthoek van het schip

In de oosthoek van de zuidbeuk werd tussen een van de stiepstenen en de zuidmuur een ca 50 cm lang en 75 cm breed strookje fundering aangetroffen (fig. 2 en 10). De fundering bestaat uit brokken baksteen en veldkeien in een matrix van specie. De zuidmuur vertoont ter plaatse wat onregelmatigheden maar of die verband houden met de fundering is niet duidelijk. Onbekend is welke functie de fundering gehad heeft.

brokjes baksteen aangetroffen, onderin het boorgat maar nog wel in het donkere zand. Tenslotte werd op een diepte van ca 1,20 m in vier boorgaten schoon geel zand aangeboord, vermoedelijk de ongestoorde bodem (c-horizon).

De aanwezigheid van het donkere zandpakket met daarin leem en baksteenfragmenten kan als volgt verklaard worden. De voorganger van de bakstenen kerk was een op stiepen gebouwde houten kerk met een lemen vloer. Mogelijk kende deze kerk één of meer houten voorgangers, al dan niet met een lemen vloer, waardoor een dikke archeologische laag ontstond van donker zand met leemlagen. De oorsprong van de dieper gelegen kleilagen (boringen 1, 2 en 7) is niet duidelijk.¹¹ De baksteenfragmenten kunnen in de laag zijn terecht gekomen door graafwerkzaamheden - voor de bouw van de bakstenen kerk of het delven van de graven - die de hele bodem verstoord hebben.

Boring nr. 8, centraal in het middenschip, levert een rustig beeld op. Onder de egaliseringslaag van vuil geel zand bevindt zich een pakket donker zand waarin een menselijk bot werd gevonden. Vermoedelijk is dit grafgrond. Baksteenfragmenten en leem ontbreken. Boring nr. 9 in het oosten van de noordelijke zijbeuk is geplaatst in een kuiltje dat ontstond doordat de twee lemen vloeren (fig. 6) waren verwijderd. Eerst werd in de boring een 1 m dik pakket

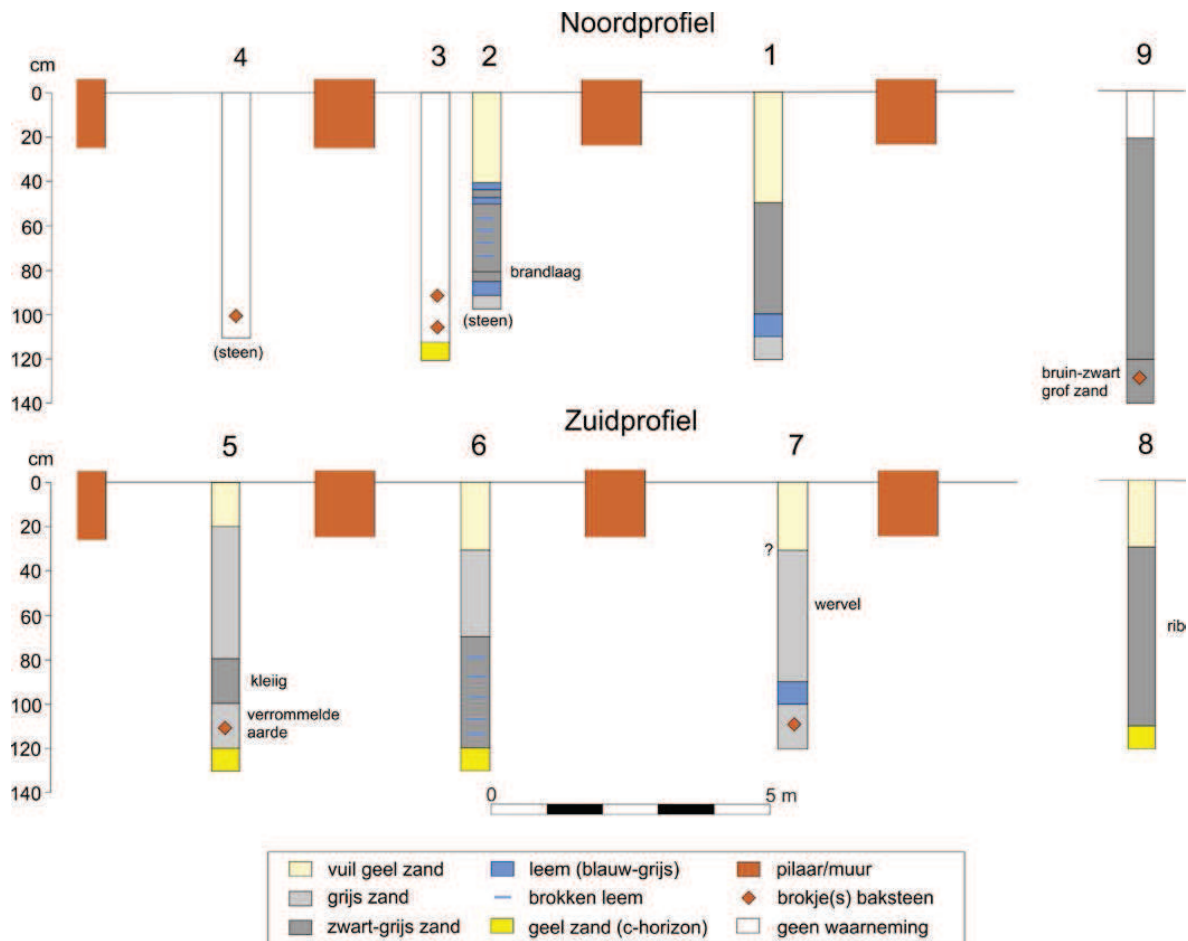

Fig. 9. Boringen in het schip. Het noordprofiel loopt onder de noordelijke scheibogen, het zuidprofiel onder de zuidelijke. Boring 8 bevindt zich in het middenschip en 9 in de noordbeuk (voor de locaties zie fig. 2). Het referentieniveau is het opgravingsvlak (ca 30 cm onder de huidige vloer). De verticale schaal is een factor 4 groter dan de horizontale schaal. Tekening P. den Hengst.

De grafkelders in het koor

De grafkelders onder de zerk van het echtpaar Ellents

Bij het verwijderen van de vloer en de zandlaag die in de jaren dertig van de vorige eeuw waren opgebracht, werden in het koor vier grafkelders aangetroffen (fig. 11). Aan de oostkant van het koor liggen - vlak onder de huidige vloer - twee grafkelders, gebouwd met een zeer regelmatig gemetselde baksteen (fig. 12).¹² De bovenkant van de kelders is horizontaal en ze zijn precies even hoog (3,96 m +NAP). De ingangen van de kelders bevinden zich aan de westzijde. Rond deze ingangen is een kraag van één steen dik die aan de bovenkant is weggebroken. De kelders zijn afgesloten door een muurtje dat voor de ingang is gemetseld.

Half over de kelders heen ligt de zerk van Coenraad Wolter Ellents (1720-1784) en zijn echtgenote Gesina Oldenhuis (1730-1818). Zij waren bewoners van havezate Mensinge en bezaten in de kerk een herenbank. Via een poortje, later het Kymmelloportje genoemd, hadden zij toegang tot het koor waar hun bank stond opgesteld (Tanja 1986, 5).

Fig. 10. Strookje fundering tussen een van de stiepstenen en de zuidelijke muur van het schip. Kijkrichting naar het oosten. Foto G. van den Beemt.

202

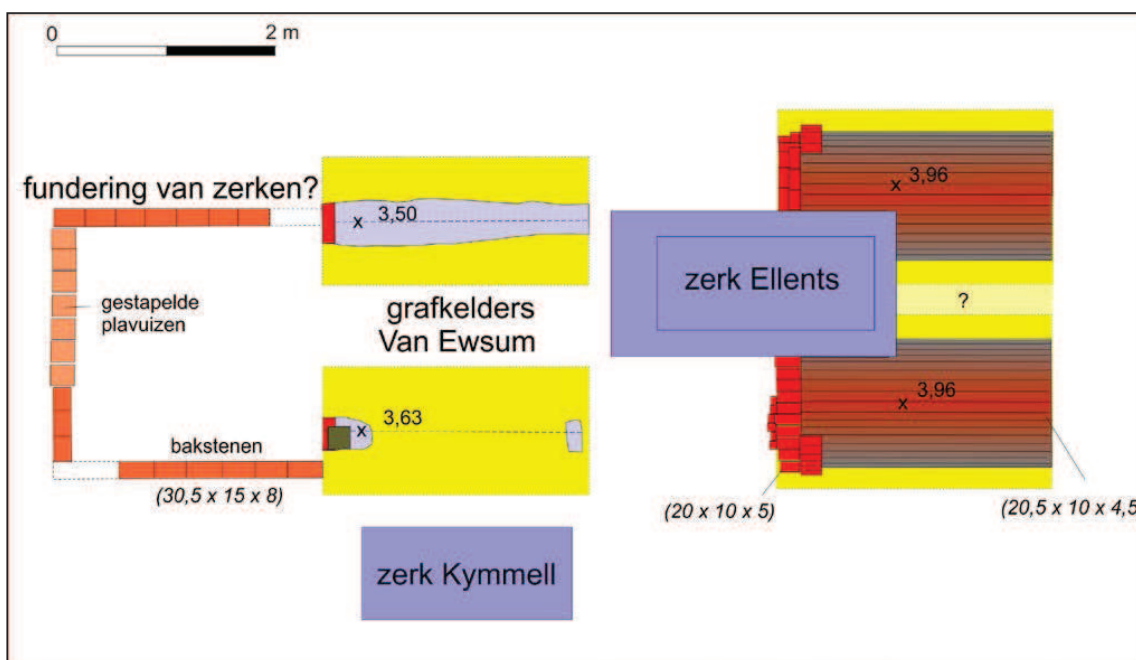

Fig. 11. Overzicht van de grafkelders in het koor. Legenda zie fig. 2. Tekening P. den Hengst.

Fig. 12. Boven: de twee bakstenen grafkelders in het oosten van het koor, gefotografeerd vanuit het noorden. Volgens het opschrift op de zerk zijn Coenraad Wolter Ellents en Gesina Oldenhuis in de achterste (zuidelijke) kelder bijgezet. Foto Hidde Boerema. Linksonder: de dichtgemetselde ingang van de noordelijke kelder. Foto F. Bosman. Rechtsonder: de achterzijde van de zuidelijke grafkelder. Foto P. den Hengst.

Uit de tekst op de zerk bleek al dat hier een grafkelder verwacht kon worden, maar onbekend was dat het om twee kelders zou gaan.¹³ Volgens de tekst zijn Ellents en zijn echtgenote beiden in de zuidelijke kelder bijgezet. Onbekend is wie er in de noordelijke kelder begraven zou (of zouden) liggen. De ingang van de zuidelijke grafkamer is opengebroken geweest en de muur is daarna slordig gerepareerd. Mogelijk gebeurde dit in 1818 om de kist van Gesina Oldenhuis op die van haar echtgenoot Ellents - bijgezet in 1784 - te plaatsen waarna de grafkamer weer dichtgemetseld werd.

De twee grafkelders zijn identiek en zullen daarom gelijktijdig gebouwd zijn. Voor de zerk van het echtpaar Ellents ligt een kleine steen met daarop het jaartal 1781. Het zou kunnen zijn dat dit het jaar is waarin de kelders gebouwd zijn. De definitieve zerk kan uiteraard pas gemaakt zijn na het overlijden van Gesina Oldenhuis in 1818.

De grafkelders van de familie Van Ewsum

Door met de schep in het door de aannemer aangelegde vlak te steken, werden ten westen van de zerk van het echtpaar Ellents nog twee dieper gelegen grafkelders ontdekt. Van de noordelijke kelder werd een smalle strook over de volle lengte van de bovenzijde blootgelegd, van de zuidelijke alleen de twee uiteinden (fig. 11). De noordelijke kelder heeft een onregelmatig gevormd dak (fig. 13) en is vermoedelijk gemaakt van baksteen; de stenen worden echter aan het oog onttrokken door bepleistering met specie. De ingang is aan de westzijde afgesloten door een muurtje van één steen dik. Van de zuidelijke kelder ligt het hoogste punt 13 cm hoger dan dat van de noordelijke kelder. Voor het overige lijken beide kelders eenzelfde bouwwijze te hebben. Het westelijke uiteinde van de zuidelijke kelder is gebruikt als fundament voor de sokkel van een latere constructie (fig. 14).

Voor de grafkelders ligt een U-vormige structuur die grotendeels uit kloostermoppen en verder uit plavuizen is opgebouwd. De afmeting van de structuur is ca 2,5 x 2,5 m. Voor de bakstenen is leem als voegmiddel gebruikt maar de plavuizen liggen los gestapeld. In een ondiepe kuil is waargenomen dat de rij baksteen tenminste enkele lagen dik is. De maat van de baksteen is ca 30,5 x 15 x 8 cm, een formaat dat elders in de kerk steeds gebruikt is bij de middeleeuwse bouw. Deze structuur zal geen kelder geweest zijn, omdat de met leem gevoegde baksteen de zijwaartse druk van de bodem niet kan weerstaan. De structuur ligt recht voor de twee grafkelders. Daarom hebben vermoedelijk twee grote zerken op de fundering gelegen, tot op de rand van de grafkelders. De

Fig. 13. Het gedeeltelijk blootgelegde dak van de noordelijke grafkelder van de familie Van Ewsum, gezien vanuit het noordwesten. De dichtgemetselde ingang bevindt zich aan de rechterkant. Foto P. den Hengst.

Fig. 14. De vierkante structuur die voor de grafkelders van de familie Van Ewsum ligt, gezien vanuit het zuiden. Vermoedelijk is dit de fundering van twee zerken. Op deze foto zijn verder een klein deel van het dak van de noordelijke grafkelder (rechtsboven) te zien en de sokkel die op de zuidelijke grafkelder van de Van Ewsum's is geplaatst (rechtsmidden). Foto P. den Hengst.

bakstenen en plavuizen kunnen hergebruikt materiaal zijn, dat vrij kwam toen de middeleeuwse vloer van het schip vervangen werd.

Waarschijnlijk behoorden de grafkelders aan leden van het geslacht Van Ewsum. Reeds lang geleden werd verondersteld dat er in het koor van de kerk een grafkelder lag van deze belangrijke Groningse adellijke familie, die de havezate Mensinge bewoonde van 1485 tot 1721. Onduidelijk was of deze veronderstelling berustte op historische bronnen of op de overlevering. In 1890 schreef J.M. van Kuijk *‘Vóór den boog bij de scheiding van kerk en koor is nog aanwezig een groote dichtgemetselde kelder der familie Van Ewsum, de vroegere bezitters van de Havezathe Mensinge.’* (Van Kuijk 1890, 194). Deze grafkelder zou noordelijk van het graf van Jan Wilmsonn Kymmell liggen (fig. 11) en dit is inderdaad de plek waar de twee grafkelders nu zijn aangetroffen.

De eerste vermelding van grafkelders van de Van Ewsum's is uit 1670. Titus van Ewsum en zijn zoon Ernst maken dan een beschrijving van hun bezittingen om te documenteren welke daarvan leengoederen zijn en wat eigen bezit is en ze maken daarbij melding van *‘... de kelders in 't Coer ...’* (Jonkheid 2015, 147-148).¹⁴ Ook in 1740 worden er weer kelders genoemd, dit keer in een verkoopacte van havezate Mensinge: *‘... Twee Graf Kelders in het Koer an de Kerke tot Roden met de Grafsteeden...’* (Jonkheid 2015, 149-150).¹⁵

Daarmee is nog niet vastgesteld welke Van Ewsum's in de kelders begraven liggen. Het enige wat zeker is, is dat de kelders in 1670 al bestonden. Er zijn aanwijzingen dat Titus van Ewsum (geb.

1596) en zijn echtgenote Geertruy van Tamminga in de kelders zijn bijgezet. Van hen staat vast dat zij voor 16 juli 1675 zijn overleden, omdat op die dag de boedelverdeling van beide echtelieden plaatsvond (Kymmell 1918, 182). Ze zouden omstreeks 1673 overleden zijn en in het koor van de kerk zijn begraven (Bos *et al.* 1989, 414). Tanja schrijft over de Van Ewsum's het volgende: '..... in 1675 liet de familie het koor, waarin de jonker en zijn vrouw waren begraven, ongeslecht liggen, zodat in anderhalf jaar geen avondmaal gevierd kon worden.'¹⁶ Dit kan er op wijzen dat - na het overlijden van het echtpaar Van Ewsum - voor het openen van de kelders en het vervaardigen en plaatsen van de grote zerken geruime tijd nodig was.

Overzicht van de geschiedenis van de Catharinakerk

De oudste sporen

Het huidige onderzoek heeft boeiende nieuwe gegevens opgeleverd over de geschiedenis van de Catharinakerk en haar voorlopers. In deze afsluitende paragraaf zullen enkele aspecten hiervan de revue passeren.

In het jaar 1139 werd een oorkonde uitgevaardigd door Andries van Cuijk, bisschop van Utrecht, over betalingen die de priesters van enkele Drentse kerken jaarlijks moesten afdragen:

*'Dit zijn de kerken, betalende deze bedragen: Anloo acht ons, Beilen acht ons, Vries vier ons, Norg twee schellingen, Roden twee schellingen, Roderwolde twee schellingen, Eelde twee schellingen.'*¹⁷

Uit de oorkonde blijkt dat de kerk van Vries, de moederkerk van het dingspel Noordenveld, in 1139 al vier dochterkerken had, waaronder de kerk van Roden. De oorkonde vermeldt verder dat de betalingen het zogenaamde *debitum altariorum* betreffen. Dit is een belasting over de inkomsten die een priester of kerk had uit offers van de gelovigen die zij aan de bisschop moesten afdragen in zijn positie als hoofd van het bisdom (Blok 1985, 164). Hieruit kan niet de conclusie worden getrokken dat de kerk in 1139 eigendom van de bisschop was. Om andere redenen is het echter wel zeer waarschijnlijk dat de bisschop de oorspronkelijke eigenaar was van de kerk, omdat uit een oorkonde uit 1335 blijkt dat het Domkapittel rechten had op tienden uit verschillende Roder buurschappen en huizen.¹⁸ De beste verklaring hiervoor is dat het kapittel deze rechten heeft gekregen van de bisschop in zijn functie als eigenkerkheer.¹⁹

Tot nu toe was de oorkonde uit 1139 de enige betrouwbare aanwijzing dat de huidige kerk van Roden een voorganger heeft gehad. Bij het recente onderzoek zijn vermoedelijk de resten van de fundering van deze voorganger gevonden (fig. 5). Het was een houten kerk, die op stiepen stond en die gezien de afstand tussen de zijwanden waarschijnlijk drieschepig was. Het lijkt er sterk op dat de houten kerk de hele binnenruimte van het huidige schip in beslag nam; daarnaast zou hij ook een apsis of koor gehad kunnen hebben. Het gebouw is moeilijk te dateren omdat er geen aardewerkvondsten zijn gedaan. Kerken op stiepstenen kunnen voorkomen vanaf de 10de eeuw (Ahrens 2001, 468-477; Haiduck 1992, 29).

Maar we kunnen nog verder terug gaan in de tijd. Uit het booronderzoek blijkt dat zich onder het vloerniveau van de houten kerk een 1 m dikke 'archeologische laag' bevindt van donkere aarde met plaatselijk brokken leem. De dikte van de laag en het leem - mogelijk van een vloer - wijst er op dat de kerk op stiepstenen één of meer houten voorgangers heeft gehad. Dit is bijvoorbeeld ook het geval bij de kleinere zusterkerk van Roden in Norg, waar onder de stiepstenen van een mogelijk 12de- eeuwse kerk, de paalkuilen gevonden werden van een gebouw dat rond het jaar 1000 wordt gedateerd (Boersma 1974, 190).

Fig. 15. De Catharinakerk van Roden tijdens de restauratie in 2016. De foto is naar het zuidwesten genomen. Foto P. den Hengst.

De bakstenen kerk

Het schip (13de eeuw)

Het schip van de huidige bakstenen kerk (fig. 15) wordt gedateerd in de 13de eeuw. Oorspronkelijk was hij waarschijnlijk overdekt door koepelgewelven, zoals die worden aangetroffen in romano-gotische kerken (Steensma 1977, 20). Dit blijkt uit de uitmetselingen op de rechthoekige pilaren in het middenschip. Zij vormden de basis voor gordelbogen en diagonale ribben van koepelachtig gewelven (Ozinga 1943, 356). De kerk had een vloer van bakstenen en plavuizen. Op enig moment is op ca 30 cm boven deze vloer een nieuwe gelegd op het huidige vloerniveau.²⁰ Of het schip meteen al voorzien was van zijbeuken of dat deze later zijn aangebouwd, wordt hieronder besproken.

Koor en toren (15de-16de eeuw)

Niet uitgesloten is dat het romano-gotische schip al een eigentijds koor had; de sporen hiervan moeten gezocht worden onder het huidige gotische koor dat volgens Ozinga in de 15de eeuw is gebouwd (Ozinga 1943, 357). Bij de bouw van dit koor zijn verschillende baksteenformaten gebruikt; dit wijst niet alleen op hergebruik van materiaal, maar ook op veel aanpassingen in de loop der tijd. Na de bouw van het koor is in de 16de eeuw de toren gebouwd en is de westmuur ter weerszijden van de toren beklampt met nieuwe stenen, waardoor de muur maar liefst ca 1,60 m dik werd (Ozinga 1943, 357).²¹

Verwoesting en herstel (eind-16de en 17de eeuw)

Aan het eind van de 16de en het begin van de 17de eeuw raakte de kerk zwaar beschadigd bij de oorlogshandelingen in de Tachtigjarige Oorlog, vooral tijdens het beleg van de stad Groningen door Maurits en Willem Lodewijk. De bewoners hadden te lijden onder berovingen en brandstichtingen door soldaten van beide partijen. Kerken werden gebruikt als kazernes en paardenstallen en de kerk van Roden werd gedeeltelijk verwoest.²² In een document uit 1632 wordt geschreven over gelden, bestemd ‘... tot opbouwinge van de kercke die in ruine ligt...’. In deze periode is vrijwel zeker het huidige tongewelf aangebracht, omdat op een trekbalk het jaartal 1636 werd vermeld.

Herstel van de kerk was een langdurige zaak: in documenten uit 1654 en 1672 wordt geklaagd over de trage gang van zaken. Maar voor de bouwhistorie interessantste mededeling in een document uit deze periode is dat door middel van ‘... sybeuken de Karcke wider en breder gemaket ...’ werd (Tuinstra 2006, 10).²³

Discussie over de datering van de zijbeuken

Uit deze historische bron zou dus blijken dat de zijbeuken in de 17de eeuw zijn gebouwd en dat daarom de kerk in de 13de eeuw als eenbeukig gebouw was gesticht. Dit staat haaks op de resultaten van het bouwhistorische en archeologische onderzoek.

Ozinga veronderstelde dat de kerk meteen al in de 13de eeuw als driebeukig gebouw was opgetrokken, omdat de westgevel van de kerk geen sporen van een latere verbreding vertoont (Ozinga 1943, 356).²⁴ In de westelijke muur van de noordelijke zijbeuk is op de orgelgalerij te zien dat deze muur gemetseld is in kettingverband, een metselverband dat gangbaar was bij de bouw van de oudste kerken (Van Deijk, 1994, 20).²⁵ Tevens herkende Ozinga in de zijwanden van het middenschip geen aanwijzingen voor vensters, wat wel het geval moest zijn geweest als zij de oorspronkelijke buitenmuren van de kerk waren. Wel dacht Ozinga dat de huidige buitenmuren een keer zijn herbouwd, omdat zij gemetseld zijn in het als jonger te dateren staand verband (fig. 8).²⁶ De herbouw vond vermoedelijk plaats op het oude fundament. Voor het onderste gedeelte zijn grote bakstenen hergebruikt; hierop wijzen de onregelmatigheden in het metselwerk. Ozinga plaatst deze herbouw in de 16de eeuw maar het is waarschijnlijker dat dit in de 17de eeuw gebeurde bij het herstel van de schade van de Tachtigjarige Oorlog. Ook de oostwanden van de zijbeuken zijn toen herbouwd.²⁷ De veronderstelling van Kroesen, dat de vensters in deze wand hoger zijn geplaatst dan in de zijwanden om ruimte te bieden voor zijaltaren, klopt dan niet omdat de Drenten inmiddels protestants waren geworden (Kroesen 2007, 38).

Ook uit het archeologische onderzoek bleek dat de zijbeuken waarschijnlijk tegelijk met het middenschip zijn gebouwd. Als het schip oorspronkelijk eenbeukig was geweest, zouden de scheibogen pas later zijn doorgebroken en zou de fundering moeten doorlopen onder de bogen. Uit de boringen bleek dat dit niet het geval was. Uiteraard kan niet worden uitgesloten dat deze funderingen ontbreken, omdat ze op enig moment opzettelijk zouden zijn verwijderd. Verder blijkt uit de aanwezigheid van de vermoedelijk 13de-eeuwse stenen vloer in de zijbeuken, dat deze in die periode al bestonden. Ook hier is niet geheel uit te sluiten dat het hierbij om materiaal zou gaan, dat pas later is hergebruikt. Tenslotte valt uit de afmetingen van de houten voorloper van de stenen kerk af te leiden dat het schip van het begin af aan de huidige afmetingen heeft gehad. Het schip is namelijk - voor zover nog valt na te gaan - nauwsluitend om de houten kerk heen gebouwd (fig. 5). Het is niet goed voor te stellen dat er in de 17de eeuw een bouwwerk werd geplaatst om een gebouw dat 500 jaar eerder afgebroken was.

Hoe nu de mededeling uit de 17de eeuw te verklaren, dat de kerk door middel van zijbeuken verbreed werd? Een mogelijkheid is dat hiermee niet bedoeld werd op nieuwbouw maar op het herstel van de zijbeuken die decennialang in puin hadden gelegen. Mogelijk vond herbouw van de gedeeltelijk verwoeste kerk in fasen plaats: eerst het schip en daarna de zijbeuken.

Driebeukige 13de-eeuwse kerken zijn in Drenthe en het aangrenzende deel van Groningen vrij uitzonderlijk. Bekend zijn de Martinikerk van Groningen en de in 1855 gesloopte kerk van Emmen, maar dit waren seendkerken van de bisschop van Utrecht (Steensma 1978, 10; Den Hengst 2013a, 123). Mogelijk had Roden de ruime kerk te danken aan de grote welvaart die in Noord-Nederland heerste als gevolg van de veenontginningen vanaf de 11de eeuw. Ook de vroege opsplitsing van de parochie Vries in vijf kerspelen wijst op een sterke bevolkingsgroei in die periode (Blok 1985, 152).

De havezate Mensinge en de Catharinakerk

Door de eeuwen heen is er een nauwe band geweest tussen de kerk en de bewoners van de nabijgelegen havezate Mensinge (Bos *et al.* 1989, 406-423). Er zijn aanwijzingen dat Mensinge omstreeks 1225 al bestond, maar de eerste zekere vermelding in de bronnen van het 'Mensinghe-goet' is uit 1381/1383.²⁸ Mensinge was toen een borgleen van de bisschop van Utrecht.²⁹

Hiervoor is al gezegd dat de kerk oorspronkelijk waarschijnlijk een eigenkerk van de bisschop was. In de loop van de Middeleeuwen is - zoals op zoveel plaatsen - de macht van de bisschop teruggedrongen, doordat de parochianen en met name de lokale adel de feitelijke bezitters van de kerk werden.³⁰

In het derde kwart van de 15de eeuw was de geestelijke Johannes Hiddingh de leenman van Mensinge en het wordt mogelijk geacht dat hij betrokken was bij de bouw van het gotische koor (Bos *et al.* 1989, 408). Zoals onder andere blijkt uit de aanwezigheid van grafkelders van de familie Van Ewsum en van het echtpaar Ellents, bewoners van Mensinge, beschouwden dezen het koor als hun privébezit. Toen Onno van Ewsum in 1485 Mensinge kocht, verkreeg hij ook het collatierecht te Roden (Hartgerink-Koomans 1938, 76).³¹ Bekend is dat Johan van Ewsum, leenman van 1554 tot 1570, nog steeds collator was van de pastoorplaats van de kerk. Omstreeks 1600 bleek ook zijn nazaat Joost van Ewsum collator te zijn (Bos *et al.* 1989, 412-413). Dat de familie van Ewsum, bewoners van Mensinge van 1485 tot 1721, na de reformatie katholiek bleef, vormde voor hen geen belemmering een belangrijke rol te blijven spelen in de kerk; ze behielden het collatierecht en bleven hun doden begraven in het koor. Volgens Tanja, die zich baseert op het archief van de kerkvoogdij, waren de bewoners van Mensinge tot 1817 de eigenaar van het koor. In dat jaar schonk Gesina Oldenhuis het koor aan de (kerkelijke) gemeente (Tanja 1986, 4).³²

Noten

- 1 J.W. Boersma, Dokkum (1936) - Groningen (2015). Boersma onderzocht in Drenthe de kerken van Anloo, Vries, Gasselte, Emmen, Norg, Ruinen en Zweeloo (Den Hengst 2013b, 226).
- 2 E-mail van dhr. K. Verschoor (Gemeente Noordenveld) aan P. den Hengst d.d. 4 augustus 2016. Een belangrijke doelstelling was ook een beter binnenklimaat voor het behoud van het historische Hinsz-orgel (pers. med. dhr. F. Bosman, Roden).
- 3 Dit ornament werd in een kast gevonden bij het leeghalen van de kerk.
- 4 De ene sleuf is gegraven vanaf de noordwestelijke hoek van het schip over ca 10 m in noordnoordwestelijke richting. De andere liep rond de westzijde van de kerk op ca 1,50 m afstand van het gebouw. De sleuven waren ca 1,40 m diep en 0,5 m breed. De werkzaamheden werden begeleid door de AWN-leden J. Bosch en G. van den Beemt.
In de sleuf aan de westzijde werd één kleine schedel gevonden. In de andere sleuf werd vanaf ca 2,60 m van de kerk over een lengte van 2 m een flinke hoeveelheid botrestanten aangetroffen, waaronder zes schedels. Een groot deel van de botten lag in grond die eerder was geroerd, maar mogelijk lagen plaatselijk enkele skeletten nog in situ. Aan de botten zijn geen breuken of sporen van ziektes waargenomen.
Naast het skeletmateriaal werden enkele handvatten, spijkers, een scharnier en een hoefijzer gevonden, alsmede enkele kleine bouwfragmenten. Alle vondsten zijn overgedragen aan het Noordelijk Archeologisch Depot.
- 5 Langs het gemetselde 'opstapje' van het middenschip naar het koor (onder de triomfboog) lag een één steen brede strook baksteen. Dit lijkt echter niet bij de vloer te horen.
- 6 De geïsoleerde kei in de zuidbeuk stak zelfs enkele centimeters boven de bakstenen uit.
- 7 Baksteenformaten van de huidige kerk naar Ozinga (1943).
- 8 Dit is waargenomen aan de noordoostelijke buitenzijde van de kerk in de sleuf die voor de nutsvoorzieningen werd gegraven en bij het bouwtechnische onderzoek door de restauratie-architect. Een scheve boring onder een pilaar stuitte niet op een fundering.

- 9 De boringen werden uitgevoerd met een edelmanboor met $\varnothing = 6$ cm. De genoemde dieptes zijn ten opzichte van het opgravingsvlak, dus ca 30 cm onder de huidige kerkvloer.
- 10 Zie hiervoor de paragraaf 'De bakstenen kerk'.
- 11 Van nature is op de plaats van de kerk geen leem in de ondiepe ondergrond aanwezig. Nabij de kerk bestaat de bodem uit ruim 1 m dekzand van de Formatie van Twente, thans genaamd Formatie van Bostel, en daaronder grindhoudend zeer grof zand van de Formatie van Eindhoven, thans genaamd Formatie van Drachten (Bosch 1990, Profielenblad 1 12 West, profiel D, boring 12A-16).
- 12 Formaat 20/20,5 x 10 x 4,5/5 cm.
- 13 De tekst op de zerk luidt:
Ter nagedachtenis van den Heer Mr. Coenraad Wolter Ellents in leven Raad en Secretaris der Landschap Drenthe enz: enz.
Geboren 11 maart 1720, Overleden den 12 September 1784,
en Mevrouw Gesina Oldenhuis zijn echtgenooten.
Geboren den 24 April 1730, Overleden den 25 April 1818.
Beide in den kelder aan de Zuid Zijde van dezen steen bijgezet,
Welke kelder niet wederom mag worden geopend.
- 14 Oorspronkelijke bron Collectie Drents Archief Inventarisnummer 0616 112.
- 15 Oorspronkelijke bron Collectie Drents Archief Inventarisnummer 0616 1148.
- 16 Tanja 1986, 11; zonder verdere bronvermelding.
- 17 Blok *et al.* 1896, Oorkonde nr. 27. Vertaling naar de website historisch Emmen (20 juli 2017): <http://www.historisch-emmen.nl/historie/his1000.htm>.
- 18 Blok *et al.* 1896, Oorkonde nr. 340.
- 19 Pers. med. dhr. P.N. Noomen (Groningen).
- 20 Deze vloer is bij de restauratie van 1931/1932 nog een keer vernieuwd.
- 21 Tijdens de recente werkzaamheden werd waargenomen dat zich een aanzienlijke holle ruimte bevindt tussen de oude en de nieuwe muur (pers. med. dhr. A. Jongsma, Roden).
- 22 In het oosten van de noordelijke zijbeuk werden veel kapotte dakleien gevonden, mogelijk een gevolg van de verwoestingen in die tijd.
- 23 Zonder vermelding van de oorspronkelijke bronnen.
- 24 De oorspronkelijke westmuur is alleen aan de binnenkant van de kerk zichtbaar, omdat de buitenzijde met nieuw metselwerk is beklampt.
- 25 Het kenmerk van het kettingverband is dat er lagen van strekken zijn met daartussen af en toe een kopse steen. Dit kettingverband is ook te zien in een klein stukje van de zuidmuur van het schip, ter hoogte van de toren; dit is mogelijk een relict van de 13de-eeuwse zuidmuur.
- 26 Staand verband = lagen strekken op lagen koppen.
- 27 Goed zichtbaar is dat de oostwand naadloos aansluit op de noordelijke zijmuur en dus gelijktijdig gebouwd is (fig. 8); aan de zuidzijde is dit minder duidelijk.
- 28 Onzeker is of Mensinge toen op de huidige plek stond of gezocht moet worden langs het Steenberger diepje (Bos *et al.* 1989, 406).
- 29 Een borgleen is een leen (vaak een boerderij die inkomsten opleverde) dat aan een borgman wordt verstrekt. Als tegenprestatie moest de borgman helpen bij het verdedigen van het kasteel van de bisschop in Vollenhove (Wever 2016).
- 30 Pers. med. dhr. P.N. Noomen (Groningen).
- 31 Het collatierecht is het recht een pastoor of dominee voor te dragen voor benoeming. In Roden deelden de Van Ewsums dit recht o.a. met de abt van Aduard.
- 32 De auteurs danken dhr. A. Jongsma (projectleider renovatie Catharinakerk) voor zijn medewerking om de kerk te kunnen onderzoeken. De heren Hidde Boerema, F. Bosman, P.N. Noomen, en J. van der Veen (Cultuurhistorisch Adviesbureau Jaap van der Veen) worden dank gezegd voor het kritisch doorlezen van eerdere versies van dit artikel. Verder danken we de heren J. Bosch, H. de Jong, M. de Jong, V.E.J. Jonkheid en K. Verschoor (Gemeente Noordenveld) die op verschillende manieren een bijdrage hebben geleverd aan het onderzoek.

Literatuur

- Ahrens, C., 2001: *Die frühen Holzkirchen Europas*, Stuttgart.
- Blok, D.P., 1985: De vroege Middeleeuwen, tot ca. 1150. In: J. Heringa *et al* (red.), *Geschiedenis van Drenthe*, Assen, 141-170.
- Blok, P.J., J.A. Feith, S. Gratama *et al.* 1896: *Oorkondenboek van Groningen en Drenthe, eerste deel*, Groningen.
- Boersma, J.W., 1974: Het archeologisch onderzoek van de Ned. Herv. Kerk te Norg, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 91, 169-194.
- Bos, J., F.J. Hulst en P. Brood 1989: *Huizen van stand*, Meppel.
- Bosch, J.H.A., 1990: *Toelichting bij de geologische kaart van Nederland 1 : 50.000, blad Assen West (12W) en blad Assen oost (12O)*, Haarlem.
- Deijk, A. van, 1994: *Romaans Nederland*, Amsterdam.
- Haiduck, H., 1992: *Beginn und Entwicklung des Kirchenbaues im Küstengebiet zwischen Ems- und Wesermündung bis zum Anfang des 13. Jahrhunderts*, Aurich.
- Hartgerink-Koomans, M., 1938: *Het geslacht Ewsum*, Groningen/Batavia.
- Hengst, P. den, 2013a: De archeologische opgraving (1964) in de Grote Kerk van Emmen, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 130, 117-156.
- Hengst, P. den, 2013b: Drenthe in de eerste eeuwen na de overgang tot het Christendom. In: J. Habets *et al* (red.), *Proefsleuven, schetsen van de Drentse archeologie*, Assen, 217-238.
- Jonkheid, V.E.J., 2015: *De Havezate Mensinge en haar bewoners*, Groningen.
- Kroesen, J.E.A., 2007: Verdwenen zijaltaren, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 124, 21-53.
- Kuijk, J.M. van, 1890: Graftschriften, wapens enz., voorkomende in eenige kerken van Drenthe, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 8, 187-193.
- Kymmell, J.A.R., 1918: Het geslacht van Ewsum, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 36, 177-224.
- Nes, A. van en H. Boerema 2012: *Negen eeuwen Catharinakerk in Roden*, Roden.
- Ozinga, M.D., 1943: De historische kerkgebouwen van Drente. In: J. Poortman (red.), *Drente, een handboek voor het kennen van het Drentsche leven in voorbije eeuwen, eerste deel*, Meppel, 329-396.
- Reinstra, A., 2008: Kostbare kerkvloeren. In: E. Koldewij (red.), *Over de vloer. Met voeten getreden erfgoed*, Zwolle/Amersfoort, 28-45.
- Steensma, R., 1977: *Langs de oude Drentse kerken*, Baarn.
- Steensma, R., 1978: *Langs de oude Groninger kerken*, Baarn.
- Tanja, A., 1986: *Het Carspel Roden en zijn Kerk aan de Brink*, Roden.
- Tuinstra, A.S., 2006: Het Hinsz-orgel in de Catharinakerk te Roden. In: A. van Nes en H. Boerema (red.), *Het Hinsz-orgel in de Catharinakerk te Roden*, Roden, 10-37.
- Veen, J. van der, 2016: *Bouwhistorische verkenning Catharinakerk te Roden*, Druten.
- Wever, B., 2016: De Drentse borglenen van het kasteel Vollenhove, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 133, 75-88.

Summary

Under the church of Roden – Archaeological observations during the renovation of Saint Catherine's church

In the autumn of 2016 the floor of Saint Catherine's church in Roden was renovated. The removal of the topsoil that this involved provided an opportunity for archaeological observations. The church had never before been investigated. Remnants of a floor of tiles and brick were uncovered in the church's nave. This was probably the first floor of the church, dating from the 13th century. Below this floor were groups of boulders, probably the foundations of a wooden church, which may have been the church that is mentioned in a charter from the year 1139. Core samples from the nave revealed a thick layer of archaeological remains suggesting that the wooden church had one or more predecessors. The cores also indicated that the nave of the stone church had two

aisles from the very beginning, which is quite exceptional for a 13th-century village church in the province of Drenthe. The construction of a church of this size can be explained by the fact that the north of Drenthe was a prosperous region from the 11th century onwards due to the exploitation of the peatlands.

The roofs of four crypts were discovered in the 15th-century choir. Two of the crypts date from the 18th century. According to the tombstone, the bodies of Coenraad Wolter Ellents, an aristocrat from Drenthe, and his wife rest in one of the crypts. Whose remains were buried in the second crypt is not known. The other two crypts probably date from the 17th century and belong to the aristocratic Van Ewsum family from the province of Groningen. The bodies of the nobleman Titus van Ewsum and his spouse may have been interred here around 1675. Apparently the squires of the nearby Mensinge estate regarded the church's choir as their private chapel.

Drs. Pieter den Hengst
Groningerstraat 36
9475 PB Midlaren
denhengstmidlaren@hetnet.nl

Fred G. van den Beemt
Ruiterakker 19
9407 BE Assen
gvdbeemt@gmail.com

134e jaar

Nieuwe Drentse Volksalmanak 2017

De Nieuwe Drents(ch)e Volksalmanak, opvolger van de Drentsche Volksalmanak (1837-1851), verschijnt sinds 1883. In de loop van de jaren is de almanak uitgegroeid tot historisch en archeologisch jaarboek van Drenthe. Het is hét podium voor zowel professionele onderzoekers als amateurhistorici en -archeologen die de resultaten van hun onderzoek op wetenschappelijk verantwoorde wijze aan een breed publiek willen presenteren. Wie geïnteresseerd is in het lange en rijkgeschakeerde verleden van Drenthe – van vuistbijl tot veenkolonie – mag de **Nieuwe Drentse Volksalmanak** niet missen.

